

ROLA I MIEJSCE INSTYTUTU ZACHODNIEGO W ROZWOJU NAUKI POLSKIEJ

Zakres badań prowadzonych przez Instytut Zachodni określony został przez przymiotnik „zachodni”, co miało oznaczać, iż tematykę badawczą tego Instytutu stanowią będą zagadnienia związane z jednej strony z ziemiami zachodnimi Polski, a z drugiej — ze społeczeństwami, narodami czy państwami usytuowanymi na zachód od niej, przede wszystkim z Niemcami. Tak zakreślona tematyka narzucała kilka koncentrycznych kręgów badawczych ściśle ze sobą powiązanych. Pierwszy — obracał się wokół tego ośrodkowego czynnika, który zainspirował w dużej mierze powstanie Instytutu, tzn. przesunięcia się zachodniej granicy Polski na linię Odry i Nysy. Drugi krąg — wywołany konsekwencją faktu przesunięcia granicy, stanowił problem zagospodarowania odzyskanych w ten sposób polskich ziem zachodnich: chodziło o ukazanie związków tych ziem z Polską, o przyswojenie tego faktu świadomości społeczeństwa polskiego, zwłaszcza zasiedlającym te ziemie osadnikom, o ukazanie wartości odzyskanych terenów, o zastosowanie tam najwłaściwszych zabiegów rewindykacyjnych. Trzeci krąg badawczy — wynikał z faktu, że związki Ziem Odzyskanych z Polską kształtowały się na tle szeroko rozwijanej przez Niemcy akcji kolonizacyjnej i ich brutalnego *Drang nach Osten*; trzeba więc było dążyć do przedstawienia bilansu prowadzonej wszelkimi sposobami, nieustępliwej i szowinistycznej akcji germanizacyjnej, która swój punkt kulminacyjny znalazła w zbrodniach hitlerowskiej okupacji. Wymagało to też ujęcia stosunków polsko-niemieckich w szerszych historycznych perspektywach. Czwarty krąg badawczy — wypływał ze świadomości, że stosunki polsko-niemieckie stanowią fragment zasadniczej konfrontacji dążeń gospodarczych, politycznych i kulturalnych Europy zachodniej z takimiż dążnościami Europy wschodniej, w której w pierwszej linii z jednej strony stały czynniki austriackie i niemiecko-pruskie, a z drugiej — przede wszystkim Polska i Czechosłowacja, a wraz z nimi cała Słowiańszczyzna; konfrontacji, która po II wojnie światowej stała się zasadniczym odcinkiem walki pomiędzy dwoma systemami: kapitalistyczno-imperialistycznym i socjalistycznym. W związku z tym należało z jednej strony mieć na uwadze Niemcy w ich samoistnym rozwoju i związkach europejskich oraz zajmowanym przez nie po wojnie miejscu w zmagających się ze sobą światowych systemach społecznych. Należało też z drugiej strony ukazywać w szerokiej perspektywie rolę narodów i państw Europy środkowo-wschodniej, przede wszystkim Polski i Czechosłowacji oraz całej Słowiańszczyzny.

Tak zakreślona tematyka badawcza była też, jak na to wskazuje już sama jej problematyka, związana z określonymi potrzebami społeczno-narodowymi, czego wyrazem było również przemieszczanie się, stosownie do nabrzmiewania pewnych zagadnień, punktu ciężkości tych badań w poszczególnych okresach działalności IZ. A w tej dotychczasowej działalności można wykazać dwa zasadnicze okresy, przy czym cezurę stanowiły lata 1955 - 1956. W okresie pierwszym punkt ciężkości badań spoczywał na problematyce związanej z nową granicą zachodnią, z polską przeszłością ziem odzyskanych, z ich zagospodarowaniem i zintegrowaniem z resztą kraju, jak również ze stosunkami polsko-niemieckimi w ich szerokim aspekcie historycznym, i w kontekście wydarzeń najświeższych. W okresie tym przeważała problematyka historyczna i to sięgająca nieraz w przeszłość jak najdalszą, przy czym około r. 1950 następuje tu osłabienie dynamiki działalności IZ, z drugiej jednak strony — pojawienie się nowych elementów, wywołanych powstaniem dwóch państw niemieckich oraz przesuwaniem się, w zakresie badań historycznych, zainteresowań na zagadnienia czasów najnowszych. Rok 1956 przynosi, jak już wspomniano, nowe sformułowanie zadań IZ, które odtąd, w przeważającej mierze, koncentrują się na badaniach niemcoznawczych, zmierzających do wszechstronnego ukazywania — w związku z powstaniem dwu państw niemieckich, jednego, przyjaznego Polsce i drugiego, wykazującego coraz większy wzrost dążeń rewizjonistycznych — procesów rozwojowych zachodzących w tych państwach. W tym nowym okresie, mniej więcej od 1962 r., kiedy w Europie zachodniej zaczęły nabierać znaczenia tendencje integracyjne i wzrosła w nich rola ekonomiczna, polityczna i kulturalna Niemiec Zachodnich, także i to zagadnienie stało się przedmiotem badań naukowych IZ. Wreszcie obecnie, kiedy widoczne jest nasilenie się dążności do normalizacji stosunków międzynarodowych, IZ podejmuje i tę problematykę.

Tak zakreślona tematyka badawcza wymaga też naświetleń różnorodnych, angażujących wiele dyscyplin naukowych, czego odzwierciedleniem była różnorodność komórek badawczych czynnych w różnych okresach, a co znalazło wyraz przede wszystkim w działalności wydawniczej IZ. Zmiany terytorialne wymagały m. in. naświetlenia zagadnienia ze strony geografii. Instytut Zachodni mógł tu nawiązywać do badań prowadzonych w tej dziedzinie w okresie międzywojennym, zwłaszcza w Poznaniu pod kierunkiem St. Pawłowskiego, oraz do wykształconej wówczas kadry naukowej. W ten sposób powstały, opublikowane w IZ prace: M. Kiełczewska, A. Grodek: *Odra — Nisa najlepsza granica Polski*; M. Kiełczewska, *O podstawy geograficzne Polski*; *Monografia Odry* pod redakcją A. Grodka, M. Kiełczewskiej-Zaleskiej i A. Zierhoffer'a oraz szereg map (*Polska Zachodnia, Okręg Mazurski, Ziemia Lubusko-Wielkopolska*).

Z nowym terytorium państwowym ściśle związane były problemy

demografii, tzn. jego zasiedlenia, i to od czasów najdawniejszych do najnowszych. Czasy najdawniejsze wchodziły w zakres zainteresowań tak slawistyki, jak i antropologii. Od strony slawistyki rozpatrywał je T. Lehr-Spławiński, który w czasie swojej działalności na Uniwersytecie Poznańskim w pierwszych latach międzywojennych tu, w kontaktach z innymi miejscowymi badaczami, zwłaszcza archeologiem J. Kostrzewskim, sformułował swoje poglądy, które znalazły syntetyczne ujęcie w wydanej przez IZ pracy pt. *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian*. Od strony antropologii problematyką tą zajmował się także w okresie międzywojennym m. in. znany badacz J. Czekanowski, który w IZ ogłosił również syntetyczną pracę pt. *Wstęp do historii Słowian*. Instytut Zachodni starał się dać także obraz dalszych przemian i akcji osadniczo-ludnościowych w całokształcie ich rozwoju dziejowego lub w pewnych okresach historycznych na ziemiach polskich i to w ujęciach przedstawiających całość, jak i poszczególne regiony tych ziem. Ujęcie całościowe w stosunku do ziem polskich daje praca Z. Kaczmarczyka pt. *Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry*, a w stosunku do Pomorza Zachodniego — praca K. Ślaskiego pt. *Przemiany etniczne na Pomorzu Zachodnim w rozwoju dziejowym*. Dane ludnościowe i akcje osiedleńcze i wysiedleńcze niektórych okresów historycznych poszczególnych regionów przynoszą inne publikacje IZ: M. Pollakówna, *Osadnictwo Warmii w okresie krzyżackim*, *Polacy-ewangelicy na Dolnym Śląsku w XIX wieku* — praca zbiorowa w 2 częściach, St. Golałowski, *Materiały do statystyki narodowościowej Śląska Opolskiego w latach 1910 - 1939*, H. Zieliński, *Polacy i polskość Ziemi Złotowskiej w latach 1918 - 1939*, W. Wrzesiński, *Ruch polski na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1920 - 1939*, *Polacy na Ziemi Lubuskiej i na Łużycach przed rokiem 1939* w opracowaniu K. Kolańczyka i W. Rusińskiego; W. Jastrzębski, *Hitlerowskie wysiedlenia z ziem polskich wcielonych do Rzeszy, 1939 - 1945*, *Wysiedlenia ludności polskiej na tzw. ziemiach wcielonych do Rzeszy, 1939 - 1945* w opracowaniu Cz. Łuczaka w serii *Documenta Occupationis*, K. M. Pospieszalski, *Niemiecka lista narodowa w „Kraju Warty”*, J. Sobczak, *Hitlerowskie przesiedlenia ludności niemieckiej w II wojnie światowej*. Wreszcie akcję repolonizacyjną na przywróconych Polsce terenach i jej wyniki przedstawiają publikacje: S. Banasiak, *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945 - 1947* oraz E. Rosset, *Bilans reprodukcji ludności na Ziemiach Zachodnich i Północnych*.

Ze sprawami ludnościowo-narodowościowymi i demograficznymi łączyły się sprawy językowe, lingwistyczne, szczególnie dotyczące historycznego i aktualnego nazewnictwa. I tu można było nawiązać do przeprowadzonych już badań, przede wszystkim St. Kozierowskiego czy M. Rudnickiego. Dlatego też Instytut wznowił wydawnictwo St. Kozie-

rowskiego, *Atlas nazw geograficznych Słowiańszczyzny Zachodniej* oraz w oparciu o materiały przygotowane przez tego badacza wydał *Słowniczek nazw miejscowych niemiecko-polskich*, z. 1 — *Pomorze Zachodnie*, z. 2 — *Środkowe Nadodrze, Ziemia Lubuska*. Opublikował też z tego zakresu S. H r a b e c a, *Nazwy dzielnic i okolic Gdańska*, W. C h o j n a c k i e g o, *Słownik polskich nazw miejscowości w b. Prusach Wschodnich i na obszarze b. Wolnego Miasta Gdańska według stanu z 1941* oraz aktualny *Skorowidz nazw miejscowości Pomorza Zachodniego i Ziemi Lubuskiej*. Z dążenia do dokumentacji sytuacji narodowo-językowej wyniknęło też opublikowanie książki pt. *Polska kwestia językowa w Prusach — Die polnische Sprachfrage in Preussen* G. G i z e w i u s z a — w opracowaniu W. C h o j n a c k i e g o.

Zachodzące, zwłaszcza na ziemiach zachodnich, przemiany ludnościowe miały także swój aspekt społeczny, socjologiczny. Metod badania tych przemian z tego punktu widzenia, dostarczała w dużej mierze wykształcona przez F. Znanickiego w Poznaniu „szkoła socjologiczna”. Tematu tego dotyczą wydane przez Instytut Zachodni prace ogólne, indywidualne: K. Ż y g u l s k i, *Repatrianci na Ziemiach Zachodnich*, Z. D u l c z e w s k i, *Spoleczne aspekty migracji na Ziemiach Zachodnich*, A. K w i l e c k i, *Rola społeczna nauczyciela na Ziemiach Zachodnich w świetle pamiętników nauczycieli-osadników* A. K w i l e c k i, *Ziemie Zachodnie w polskiej literaturze socjologicznej (wybór tekstów)* oraz zbiorowe (*Tworzenie się nowego społeczeństwa na Ziemiach Zachodnich* — pod red. Z. D u l c z e w s k i e g o, *Przemiany społeczne na Ziemiach Zachodnich* — pod red. W. M a r k i e w i c z a i P. R y b i c k i e g o, *Spoleczeństwo Ziemi Zachodnich. Studium porównawcze ... 1958 - 1960 i 1968 - 1970* — pod red. Z. D u l c z e w s k i e g o) i materiałowe (*Młode pokolenie Ziemi Zachodnich* — pamiętniki w opracowaniu Z. D u l c z e w s k i e g o, *Badania socjologiczne na Ziemiach Zachodnich — materiały z konferencji*), a także opracowania indywidualne bardziej szczegółowe (S. N o w a k o w s k i, *Adaptacja ludności na Śląsku Opolskim*, S. N o w a k o w s k i, *Przeobrażenia społeczne wsi opolskiej*, I. T u r n a u, *Studia nad strukturą ludnościową polskiego Wrocławia*, B. C h m i e l e w s k a, *Spoleczne przeobrażenia środowisk wiejskich na Ziemiach Zachodnich na przykładzie pięciu wsi w woj. zielonogórskim*, B. C h m i e l e w s k a, *Współgospodarzenie miastem. Z badań w Koszalinie*, L. J a n i s z e w s k i, *Rybaczy dalekomorscy*).

Z zagadnieniami geograficznymi, demograficznymi i socjologicznymi wiązały się problemy gospodarcze i to zarówno w ich aspekcie historycznym, jak i aktualnym. Można było i tu nawiązywać do metodologii badań prowadzonych w okresie międzywojennym przez J. Rutkowskiego czy St. Nowakowskiego. Jeżeli chodzi o badania historyczno-gospodarcze, to rzadko sięgają one w głąb dziejów, jak np. praca W. Ł ę g i, *Obraz gospodarczy Pomorza Gdańskiego w XII i XIII w.*, a głównie koncentrują się na dziejach najnowszych, w powiązaniu z gospodarką Niemiec i dotyczą

częściowo czasów sprzed I wojny światowej oraz okresu międzywojennego (B. Drewniak, *Robotnicy sezonowi na Pomorzu Zachodnim, 1890 - 1918*, B. Dopierała, *Ekonomiczne i demograficzne problemy Pomorza Zachodniego w świetle niemieckich materiałów źródłowych z lat 1926 - 1932*, Z. Barański, *Niemiecki tranzyt kolejowy poprzez Polskę w latach 1919 - 1939*, T. Szweykowski, *Odszkodowania niemieckie na tle Traktatu Wersalskiego*), a w szerszej mierze okresu okupacji hitlerowskiej (W. Rusiński, *Położenie robotników polskich w czasie wojny 1939 - 1945 na terenie Rzeszy i „obszarów wcielonych”* cz. 1 i 2, memoriał pt. *Die Bedeutung des Polen Problems für die Rüstungswirtschaft Oberschlesiens* ogłoszony w opracowaniu K. M. Pospieszalskiego w serii *Documenta Occupationis*, J. Deresiewicz, *Okupacja niemiecka na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy, 1939 - 1945*, K. Skubiszewski, *Pieniądz na terytorium okupowanym*, T. Kłosiński, *Polityka przemysłowa okupanta w Generalnym Gubernatorstwie*, Cz. Łuczak, Z. Piaszyk, C. Wasiek, *Przyczynki do gospodarki niemieckiej w latach 1939 - 1945*). Ukazują się też w Instytucie Zachodnim prace o tematyce ekonomicznej, odnoszące się do czasów po r. 1945. Dotyczą one ziem zachodnich, a także obu państw niemieckich oraz Europy zachodniej. Wśród zajmujących się ziemią zachodnią mamy prace o charakterze geograficzno-gospodarczym — poświęcone poszczególnym regionom czy województwom (B. Krygowski i S. Zajchowska, *Ziemia Lubuska, Województwo zielonogórskie i Województwo koszalińskie* — prace zbiorowe pod red. F. Barcińskiego, B. Krygowskiego i S. Zajchowskiej), demograficzno-gospodarczym (*Problemy rozwoju gospodarczego i demograficznego Ziem Zachodnich w latach 1945 - 1958* — pod red. B. Gruchmana i J. Ziółkowskiego), społeczno-gospodarczym (M. Przedpelski, S. Smoliński, *Struktura społeczno-gospodarcza Ziem Zachodnich w latach 1933 - 1960*), a także dotyczące całości kształtu życia gospodarczego (*Rozwój gospodarczy Ziem Zachodnich w dwudziestolecu Polski Ludowej i jego perspektywy* — pod red. W. Kawalca) czy też niektórych jego dziedzin i planowania (S. Smoliński, M. Przedpelski, B. Gruchman, *Struktura przemysłu Ziem Zachodnich w latach 1939 - 1959*, P. Zaremba, *Obszary stykowe w planowaniu przestrzennym na przykładzie Piły*). Jeżeli chodzi o zagadnienia ekonomiczne obu państw niemieckich, to w Instytucie Zachodnim ukazują się prace poświęcone zarówno NRD (J. Tomala, *Tempo rozwoju produkcji przemysłowej NRD*, J. Boroń, *Organizacja przemysłu w NRD*), jak i RFN (Z. Nowak, *Zarys czynników rozwoju gospodarczego Niemiec Zachodnich*, *Aktualne aspekty pozycji gospodarczej NRF* — odbitka z „Przeglądu Zachodniego”, L. Łukaszyk, *Państwo a gospodarka NRF*, W. Radkiewicz, *Rolnictwo w gospodarce Niemiec Zachodnich*). Przedmiotem opracowań stały się też ekonomiczne aspekty integracji europejskiej i procesów zachodzących we współczesnym kapitalizmie (Z. No-

w a k, *Koncepcja integracji Europy zachodniej na tle procesów rozwoju ekonomicznego*, *Integracja ekonomiczna Europy zachodniej i jej aspekty polityczno-militarne* — pod red. T. Grabowskiego i Z. Nowaka, R. Ławniczak, *EFTA a integracja Europy Zachodniej*, Z. Nowak, *Procesy dezintegracji i integracji ekonomicznej we współczesnym kapitalizmie*; *Procesy integracyjne w systemie współczesnego kapitalizmu* — pod red. J. Bartosika i Z. Nowaka).

Szeroko uwzględniana była w badaniach i wydawnictwach Instytutu Zachodniego tematyka historyczno-polityczna, zwłaszcza dotycząca czasów nowszych. Główne oparcie dla rozwijania tej tematyki stanowiły prace „pознаńskiej szkoły historycznej”, reprezentowanej przez K. Tymienieckiego, Z. Wojciechowskiego, A. Skałkowskiego, oraz przez wykształconych w niej młodszych badaczy. Ogłoszone prace z okresu średniowiecza dotyczyły Słowian zachodnich (J. Filip, *Pradzieje Czechosłowacji*, K. Wachowski, *Słowiańszczyzna Zachodnia*) oraz całokształtu dziejów Niemiec w tym okresie (K. Tymieniecki, *Dzieje Niemiec do początku ery nowożytnej*), a także kształtowania się stosunków zachodniosłowiańsko-niemieckich (J. Widajewicz, *Niemcy wobec Słowian połabskich*), zwłaszcza zaś polsko-niemieckich (Z. Wojciechowski, *Polska — Niemcy. Dziesięć wieków zmagania*; *Wschodnia ekspansja Niemiec w Europie środkowej* — pod red. G. Labudy). Zwracały też uwagę na problem graniczny, szczególnie ważny od najdawniejszych czasów w stosunkach polsko-niemieckich (Z. Sułowski, *Najstarsza granica zachodnia Polski*, B. Miśkiewicz, *Studia nad obronnością polskiej granicy zachodniej w okresie wczesnofeudalnym*, K. Olejnik, *Obrona polskiej granicy zachodniej, 1138 - 1385*). Poza tym ogłoszono studia historyczne poświęcone poszczególnym terenom ziem odzyskanych (J. Mitkowski, *Pomorze Zachodnie w stosunku do Polski*, W. Łęga, *Spoleczeństwo i państwo gdańsko-pomorskie w XII i XIII w.*, B. Leśnodorski, *Dominium warmińskie, 1243 - 1569*). Opublikowano też szereg prac źródłowych odnoszących się do podejmowanej tematyki średniowiecznej (*Żywoty Konstantyna i Metodego* w tłumaczeniu i opracowaniu T. Lehra-Spławińskiego, *Kronika Thietmara* w tłumaczeniu i opracowaniu Z. Jedlickiego, *Księga Henrykowska* w tłumaczeniu i opracowaniu R. Grodeckiego, *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce* — zbiór tekstów źródłowych w opracowaniu i pod red. K. Górskiego). Prace poświęcone czasom nowożytnym nawiązują do historii Niemiec (J. Pajewski, *Niemcy w czasach nowożytnych*), do stosunków słowiańsko-niemieckich (*Węzłowe problemy stosunków słowiańsko-niemieckich w XIX i XX w.*) oraz do stosunków polsko-niemieckich, które odnośnie do czasów nowożytnych omawiają także wspomniane już dzieła Z. Wojciechowskiego oraz zbiorowe pod red. G. Labudy, J. Krasuskiego, A. W. Walczaka pt. *Stosunki polsko-niemieckie w historiografii*. Poza tym, Przegląd Zachodni, nr 5-6, 1974

historii Niemiec i stosunków polsko-niemieckich w czasach nowożytnych w okresie do I wojny światowej dotyczy tematyka kilku bardziej szczegółowych opracowań (A. Kucner, *Ekspansja Brandenburgii nad Bałtykiem w w. XV - XVIII*, W. Konopczyński, *Fryderyk Wielki a Polska*, K. Popiołek, *Polska „Wiosna Ludów” na Górnym Śląsku*, S. Schwann, *Korespondencja Karola Marksa do wrocławskiej „Neue Oder Zeitung”*, A. Galos, W. Jakóbczyk, F. H. Gentzen, *Dzieje Hakaty*, A. J. Kamiński, *Stanowisko Niemiec na pierwszej Konferencji Haskiej*, J. Krasuski, *Spór o orientację imperializmu niemieckiego w dobie wilhelmińskiej*, *Poglądy polityczne Hansa Delbrücka*, J. Pajewski, *Mitteuropa*, L. Kiewisz, *Sprawy lotewskie w bałtyckiej polityce Niemiec, 1914 - 1919*). Przełomowe znaczenie wydarzeń końca I wojny światowej i początku okresu międzywojennego znalazło ujęcie w wydawnictwach jubileuszowych (*50-lecie Rewolucji Październikowej*, *W 50-lecie niepodległości*) oraz opracowaniach dotyczących Traktatu Wersalskiego (*Problem polsko-niemiecki w Traktacie Wersalskim* — pod red. J. Pajewskiego) i powstania wielkopolskiego (S. Kubiak, *Niemcy a Wielkopolska, 1918 - 1919, Studia z historii Powstania Wielkopolskiego, 1918 - 1919* — pod. red. Z. Kaczmarczyka). Obraz całokształtu stosunków politycznych polsko-niemieckich w okresie międzywojennym dają prace J. Krasuskiego, *Stosunki polsko-niemieckie, 1919 - 1925* i *Stosunki polsko-niemieckie, 1926 - 1932* — wraz z pracą M. Wojciechowskiego, *Stosunki polsko-niemieckie, 1933 - 1938*. Problem ten naświetla też opracowanie J. Sobczaka pt. *Propaganda zagraniczna Niemiec weimarskich wobec Polski*. Międzywojennej historii Niemiec dotyczy publikacja J. Kozeńskiego, *Sprawa przyłączenia Austrii do Niemiec po I wojnie światowej* oraz J. Banaszkiewicza, *Powstanie partii hitlerowskiej*. J. Kozeński przedstawił także rozwój międzywojennych politycznych stosunków polsko-czechosłowackich w pracy pt. *Czechosłowacja w polskiej polityce*. Publikacje dotyczące okupacji hitlerowskiej odnoszą się przeważnie do ziem „wcielonych” do Rzeszy (Z. Janowicz, *Ustrój administracyjny ziem polskich „wcielonych” do Rzeszy Niemieckiej, 1939 - 1945*, S. Nawrocki, *Hitlerowska okupacja Wielkopolski w okresie zarządu wojskowego, wrzesień — październik 1939 r.*, K. M. Pospieszalski, *Sprawa 58 000 Volksdeutschów*, B. Bojarska, *Eks-terminacja inteligencji polskiej na Pomorzu Gdańskim, wrzesień-grudzień 1939*, S. Nawrocki, *Polityka hitlerowska w tzw. Kraju Warty; Wspomnienia młodzieży wielkopolskiej z lat okupacji niemieckiej, 1939 - 1945* — opracowanie Z. Groti W. Ostrowski; E. Serwański, *Obóz jeńiecki w Ostrzeszowie, 1939 - 1945*), a także — częściowo — do wydarzeń na innych terenach Polski (*Zbrodnia niemiecka w Warszawie w 1944 r.* — opracowanie E. Serwański i I. Trawińska; J. Pietrzykowski, *Hitlerowcy w Częstochowie w latach 1939 - 1945*) oraz do całości ziem okupowanych (J. Sziling, *Polityka okupanta hitlerowskiego, wo-*

bec Kościoła katolickiego). Epilogiem zbrodni hitlerowskich zajęli się T. Cyprian i J. Sawicki w pracach: *Siedem wyroków Najwyższego Trybunału Narodowego i Sprawy polskie w procesie norymberskim*. Publikacje IZ odnoszące się do czasów po 1945 r. dotyczyły głównie problematyki niemieckiej oraz zachodnioeuropejskiej. Sytuację ogólną Niemiec w tym kontekście obrazują prace J. Krasuskiego, *Polityka czterech mocarstw wobec Niemiec, 1945 - 1949, Podział Niemiec, NRD i NRF w latach 1949 - 1955, Niemiecka Republika Federalna w NATO i EWG, 1950 - 1970*, a militarną — opracowania: J. Lider, *Problemy integracji wojskowej na Zachodzie*, Cz. Mojsiewicz, *Bundeswehra i społeczeństwo NRF*, Z. Rotocki, *Odrodzenie sił zbrojnych NRF*. Stosunek RFN do Polski naświetlają następujące publikacje: A. W. Walczak, *BHE zachodniemiecka partia przesiedleńców*, J. Sułek, *Stanowisko rządu NRF wobec granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, 1949 - 1966; Polska — NRF. Przestanki i proces normalizacji stosunków* — wybór, opracowanie i przedmowa J. Rachocki (praca ukazała się również w języku niemieckim). Drugiego państwa niemieckiego dotyczy opracowanie L. Janickiego, *Ustrój polityczny NRD*.

Bardzo ważne miejsce w publikacjach IZ zajmowały prace o tematyce prawnej. Były to przede wszystkim publikacje z zakresu prawa międzynarodowego, inspirowane faktem przesunięcia się zachodniej granicy Polski na linię Odry i Nysy Łużyckiej. Problematykę tę podejmuje A. Klafkowski w pracach: *Podstawowe problemy prawne likwidacji skutków wojny 1939 - 1945 oraz Podstawy prawne granicy Odra — Nysa na tle umów — jaltańskiej i poczdamskiej*, a także B. Wiewióra, *Granica polsko-niemiecka w świetle prawa międzynarodowego* (praca ta ukazała się również w języku angielskim) oraz *Uznanie nabytków terytorialnych w prawie międzynarodowym*. Publikacje z zakresu tematyki prawnej inspirowane też były chęcią określenia sytuacji wytworzonej przez okupację hitlerowską. Z punktu widzenia prawa międzynarodowego uczynił to A. Klafkowski: *Okupacja niemiecka w Polsce w świetle prawa narodów*; z punktu widzenia prawa administracyjnego — K. M. Pospieszalski, *Polska pod niemieckim prawem oraz Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce, ziemie wcielone i Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce, Generalna Gubernia* (w serii: *Documenta Occupationis*), z punktu widzenia prawa karnego — K. Daszkiewicz, *Zbrodnie hitlerowskie w prawie karnym NRF*.

Szereg publikacji IZ poświęconych też było zagadnieniom kulturalnym w ściślejszym tego słowa znaczeniu. Ukazywały one kulturę niemiecką w jej charakterystycznych cechach (B. Suchodolski, *Dusza niemiecka w świetle filozofii*), w momencie jej zwyrodnienia (S. Tyrowicz, *Światło wiedzy zdeprawowanej, 1933 - 1945*) oraz w jej rozwoju i dążeniach współczesnych (K. Kolańczyk, *Polityka kulturalna i szkolnictwo akademickie w NRF, Tendencje rozwojowe współczesnej kultury niemieckiej*).

kiej — materiały z sesji). J. Kostrzewski opublikował pracę pt. *Kultura prapolska* a M. Friedberg rozprawę pt. *Kultura polska a niemiecka*, natomiast poglądy nauki niemieckiej na kulturę Słowian przedstawił T. S. Wróblewski, *Slawistyka w NRD i NRF na tle jej historycznego rozwoju*. Wpływów kulturalnych pomiędzy narodami słowiańskimi dotyczy opracowanie M. Szyszkowskiego, *Polski romantyzm w czeskim życiu duchowym*. Kilka publikacji odnosi się do określonych zjawisk kulturalnych związanych z ziemią zachodnimi Polski (W. Semkowicz, *Góra Sobótka i jej zabytki*, J. Koraszewski, M. Suchocki, *Rola twórczości Adama Mickiewicza w rozbudzeniu i utrzymaniu polskości na Śląsku*, A. Bukowski, *Regionalizm kaszubski*, S. Papée, *Walka Sienkiewicza o Ziemię Zachodnie*, W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich — Uniwersytet Poznański 1940 - 1945*). Kultury ludowej na ziemiach zachodnich dotyczy wydane przez B. Stelmachowską, *Zdobnictwo ludowe Ziemi Pyrzyckiej*.

W wydawnictwach IZ ukazały się też bibliografie: W. Chojnacki, J. Kowalik, *Bibliografia niemieckich bibliografii dotyczących Polski. 1950 - 1958*, *Ekonomiczskaja integracja w kapitalizmie, bibliografia* — pod red. J. Bartosika i Z. Nowaka.

Przedstawiony wyżej dorobek wydawniczy wskazuje na udział IZ w rozwoju różnych dyscyplin naukowych: geografii, demografii, językoznawstwa, socjologii, ekonomii, historii politycznej, nauk prawnych i historii kultury. Jest rzeczą charakterystyczną, że w każdej z tych dziedzin pojawiają się dość często prace zbiorowe. Ale szczególnego znaczenia nabierają wśród publikacji przygotowanych przez IZ te, które są wynikiem współpracy przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych, tzn. prace kompleksowe. Opracowania takie poświęcił Instytut Zachodni najpierw miejscu Polski w Europie, w książce wydanej w języku angielskim pt. *Poland's Place in Europa* przygotowanej przez M. Kiełczewską-Zaleską, T. Lehra-Spławińskiego, Z. Wojciechowskiego, J. Feldmana, a następnie Ziemiom Odzyskanym w wielkim cyklu pt. *Ziemię Staropolski*. W jego opracowaniu brali udział geografowie, archeologowie, historycy, historycy sztuki, etnografowie i reporterzy, pracujący w oparciu o szerokie badania terenowe. W ten sposób powstały następujące tomy tego cyklu: *Dolny Śląsk* — pod red. K. Sosnowskiego i M. Suchockiego, *Pomorze Zachodnie* — pod red. J. Deresiewicza, *Ziemia Lubuska* — pod red. S. Zajchowskiej i M. Szczanieckiego, *Warmia i Mazury* — pod red. S. Zajchowskiej i M. Kiełczewskiej-Zaleskiej, *Górny Śląsk* — pod red. K. Popiołka, M. Suchockiego, S. Wysłoucha i S. Zajchowskiej, *Odbudowa Ziemi Odzyskanych* — pod red. K. Piwarskiego i S. Zajchowskiej. Kompleksowo zostały również ujęte najnowsze dzieje ziem zachodnich (po r. 1945) w pracy zbiorowej pt. *Polskie Ziemię Zachodnie*, która ukazała się także w języku angielskim (*Polish Western Territories*), Przegląd Zachodni, nr 5-6, 1974

francuskim (*Les Terres polonaises de l'Ouest*) i niemieckim (*Die polnischen Westgebiete*). Również przy udziale pracowników różnych dziedzin nauki przedstawiono monograficznie oba państwa niemieckie (*Niemiecka Republika Demokratyczna* — pod red. B. Gruchmana i B. Wiewióry, *Niemiecka Republika Federalna* — pod red. K. M. Pospieszalskiego i J. Ziółkowskiego) oraz badania nauki polskiej nad współczesnymi Niemcami (*Niemcy współczesne jako przedmiot badań nauki polskiej, 1945 - 1970* — pod red. J. Rachockiego).

Podejmowana przez Instytut Zachodni tematyka sięgająca w różne dziedziny nauki znajdowała swój wyraz nie tylko w jego wydawnictwach zwartych, ale i periodycznych, przede wszystkim w „Przeglądzie Zachodnim”, a także w jego odpowiednikach obcojęzycznych, najpierw w „Western Review” i „Revue Occidentale”, a ostatnio — w „Polish Western Affaires” i „La Pologne et les Affaires Occidentales”. Dążność do kompleksowego ujmowania zagadnień widoczna jest i w tych wydawnictwach. Stąd np. w „Przeglądzie Zachodnim” mamy szereg zeszytów o charakterze prac zbiorowych. W ten sposób powstały tomy studiów poświęcone m. in. problematyce obu państw niemieckich, Czechosłowacji, a obok nich „Studia Śląskie”, „Studia Poznańskie”, „Studia Wielkopolskie” i inne. O wielodyscyplinarności naukowej dorobku publicystycznego „Przeglądu Zachodniego” świadczą dwie bibliografie: M. Walentyńowicz, A. Wędzki, *Bibliografia zawartości „Przeglądu Zachodniego”, 1945 - 1955*, i L. Paszkiewicz, W. Tomaszewski, *Bibliografia zawartości „Przeglądu Zachodniego”, 1956 - 1965*.

Instytut Zachodni nie ograniczał swej działalności do prowadzenia prac badawczych i akcji wydawniczej, ale od początku swego istnienia przywiązywał duże znaczenie do rozwijania problematyki naukowej poprzez organizowanie posiedzeń, sesji i zjazdów. Na zebraniach tego rodzaju poddawano szczegółowemu omówieniu ważne zagadnienia mieszczące się w ramach podejmowanych przez Instytut tematyki badawczej oraz wskazywano na istniejące w tym zakresie potrzeby, przy czym w dyskusjach brali udział przedstawiciele zainteresowanych ośrodków krajowych i innych państw socjalistycznych.

Od samego początku swej działalności IZ przywiązywał też wielkie znaczenie do upowszechniania reprezentowanych przez siebie treści naukowych. Ta akcja nie ograniczała się tylko do wygłaszania referatów i odczytów, ale obejmowała także działalność konsultacyjną zarówno w odniesieniu do tworzących się ośrodków naukowych w województwach północno-zachodnich, jak i do poszczególnych badaczy i praktyków. Uczestnictwo IZ w pracy propagandowo-oświatowej w dziedzinie niemcoznawstwa i wiedzy o ziemiach zachodnich przyjęło zorganizowaną formę, w postaci stworzonego przez Instytut Studium Wiedzy o Niemczech Współczesnych. Stworzyło to płaszczyznę do współpracy z wielu instytucjami

i organizacjami społecznymi, które zajmują się m. in. popularyzacją nauki, a także z prasą, radiem i telewizją.

Jak wynika z naszkicowanego obrazu działalności Instytutu Zachodniego, rola jego w rozwoju nauki polskiej miała różnorodny charakter. Przyczynił on się do intensywnego wykorzystania, w ramach reprezentowanej przez siebie tematyki, osiągnięć różnych dziedzin nauki polskiej z okresu międzywojennego dla aktualnych potrzeb narodowych i państwowych. Nawiązywał więc w swych badaniach do tych osiągnięć i to nie tylko w zakresie poszczególnych dyscyplin naukowych, ale i do działalności naukowo-organizacyjnej takich placówek badawczych, jak Instytut Śląski, Instytut Bałtycki czy poznański Instytut Zachodnio-Słowiański. Kontynuując zaawansowane badania starał się Instytut równocześnie wypełnić pospiesznie istniejące w zakresie podejmowanej przez siebie tematyki naukowej luki, stawał się więc inspiratorem prac podejmowanych nie tylko w swoich komórkach badawczych, ale i poza nimi, co stwarzało w nauce polskiej swoistą modę na badania o określonej tematyce i wprowadzało na ich teren nowe dyscypliny naukowe. Pełniąc rolę kontynuatora i inspiratora zespołu badań naukowych, Instytut zachowywał też rolę ich koordynatora. Wyrazem tego była m. in. pozycja, jaką zajmował w Komisji Koordynacyjnej Instytutów Ziemi Zachodnich oraz w koordynacji badań nad współczesnym kapitalizmem.

Miejsce Instytutowi Zachodniemu w nauce polskiej wyznacza określona tematyka badawcza oraz swoista postawa metodologiczna. Jeżeli chodzi o tematykę, to pozostaje nią tematyka „zachodnia”, w obrębie której punkty ciężkości przemieszczają się zgodnie z aktualnymi potrzebami. Jeżeli chodzi o postawę metodologiczną, to umiejscawia ona badania prowadzone przez IZ na pograniczu różnych dyscyplin naukowych, co sprawia, że hołduje on przede wszystkim ujęciom kompleksowym.